

РЕПРЕСИВНІ ДІЇ ОРГАНІВ ДПУ НА ЗАПОРІЖЖІ В 20-ті РОКИ ХХ ст.

Незважаючи на те, що останнім часом з'явилося досить багато публікацій з історії каральних органів радянської влади – органів НК-ДПУ, здійснення ними репресивних дій щодо широких верств українського народу в період непу досліджено недостатньо. Це стосується і діяльності місцевих органів ДПУ на Запоріжжі. Під Запоріжжям ми розуміємо, в основному, територію Запорізького, Мелітопольського та Бердянського округів, що існували в 1920-х роках, а пізніше склали єдину адміністративно-територіальну одиницю – Запорізьку область.

Суспільно-політична ситуація в Україні 20-х років була суперечливою. Хоча нова економічна політика супроводжувалася істотною лібералізацією економічного, політичного та духовного життя, органи ДПУ і надалі продовжували ретельно виконувати свої репресивно-каральні функції. Основною серед них було придушення за допомогою військ ДПУ збройних “контрреволюційних” і “бандитських” виступів [3, с.259].

Як і надзвичайні комісії, органи ДПУ користувалися правом позасудових дій. Так, 14 квітня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло таке рішення про повноваження ДПУ у сфері позасудових розправ: “Надати Д.П.У. право безпосередньої розправи і винесення з відома президії ВУЦВК позасудових вироків, аж до вищої міри покарання, у справах: всякого роду злочинів співробітників Д.П.У. і його органів; про осіб, викритих у збройних грабунках, карних злочинах і [про] рецидивістів, затримуваних зі зброєю в руках на місці злочину; про учасників збройних виступів або контрреволюційних організацій, які мають метою насильницьке повалення радянського ладу” [3, с.259]. Тут було названо кримінальні справи організованої злочинності, з якими міліція не була спроможна боротися самотійно, а також будь-які прояви антирадянської активності, тобто весь традиційний зміст діяльності чекістів. Звідси випливає, що у органів ДПУ були розв’язані руки. По-перше, вони могли за власним вибором спрямовувати справу кожного заарештованого громадянина по судовій або позасудовій лінії. Отже, їм дозволялося керуватися не нормами закону, а “революційною законністю”, тобто: самочинно здійснювати арешт, проводити слідство, виносити вирок і виконувати його. По-друге, в компетенції чекістів було визначення суті антирадянської активності громадян, аж до створення на порожньому місці різноманітних “контрреволюційних організацій”. Так, в одному з циркулярів начальника Бердянського окружного ДПУ (травень 1923 р.) стверджувалося: “Будь-яка місцева контрреволюційна організація не зможе і не існує без того, щоб не мати зв’язку з іншою – більшою контрреволюційною організацією, котра в свою чергу зв’язана далі і вся їх робота, зв’язок же особливо, тримається строго конспіративно...” [14, арк.27]. Антирадянські виступи чи висловлювання окремих осіб обов’язково об’єднувалися співробітниками ДПУ в одне ціле, в єдину “контрреволюційну організацію” [14, арк.28–29].

Основним завданням органів НК-ДПУ в 1921-1923 рр. було придушення селянського повстанського руху. Так, у липні 1923 р. бюро окружного комітету Бердянської організації КП(б)У вказувало окружному ДПУ: “Зверніть особливу увагу на Цар-Константинівський район та інші суміжні з ним райони для вжиття термінових заходів по боротьбі з бандитизмом, використовуючи в повній мірі інститут відповідачів” [13, арк.62].

Що стосується конкретних репресивно-каральних дій ДПУ на селі в 1924–1928 рр., то найбільше і найширше вони застосовувалися в боротьбі з релігійним рухом, антирадянськи налаштованою сільською інтелігенцією, діяльністю селян по створенню “селянських спілок”.

У 1924-1928 рр., незважаючи на тотальну пропаганду атеїзму, зростає і шириться релігійний рух в Україні, що дуже непокоїло комуністичну владу. Так, в доповіді начальника Запорізького окружного відділу ДПУ (9 вересня 1926 р.) зазначалося:

“Основною реакційною масовою силою в окрузі є духівництво. З 280 тисяч дорослого населення округу 190 тисяч чоловік об’єднані в церковні громади, інакше кажучи, 70% дорослого населення округу примикає до реакційних церковних груп, сект і т.ін.” [6, *арк.25*]. Основним методом ДПУ в боротьбі проти поширення релігійного руху був розкол церковних громад чи сект на кілька орієнтацій та натравлювання однієї церковної орієнтації на іншу [7, *арк.27*]. Це досягалося шляхом провокацій, а нерідко й арештом лідерів церковних громад чи сект, як це сталося з священником Кутищевим, якого було заарештовано співробітниками Мелітопольського окружного ДПУ “за протидію владі” [11, *арк.8*].

Особливою увагою органів ДПУ користувалася сільська інтелігенція, яка мала значний авторитет серед українського селянства. Дуже часто саме представники інтелігенції виказували невдоволення радянським режимом. Наприклад, восени 1922 р. на з’їзді агрономів України частина делегатів виступила за резолюцію про неможливість нормальної роботи за радянської влади. Антирадянські настрої побутували серед частини вчителів, особливо сільських [1, *с.40*].

Мабуть, саме тому в січні 1923 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення про проведення всеукраїнської чистки сільської інтелігенції. Комісії з чистки створювалися як в центрі, так і на місцях, і до їх складу входили представники відповідного партійного комітету, профспілки Робос та ДПУ [4, *арк.128*]. Метою чистки було виявлення та видалення “ворожого, реакційного і контрреволюційного елементу”, який “себе активно не проявляє, але всіляко чинить пасивний опір проведенню в життя усіх постанов та розпоряджень Радянської влади” [4, *арк.128*]. Робота комісій повинна була проходити за умов надзвичайної секретності і проводилася виключно “технічним апаратом ДПУ”. Офіційно чистка сільської інтелігенції здійснювалася для визначення “ділової придатності... та ініціативи в проведенні в життя заходів Радянської влади”. Проте головним завданням, яке трималося в таємниці, було визначення “політичної користі” того чи іншого представника інтелігенції. В циркулярі ДПУ від 3 лютого 1923 р. визначалося: “Політично активних наших ворогів в ході чистки, в залежності від висновку ДПУ, або звільняти з роботи, або ж переводити... на іншу роботу, де вони будуть менш шкідливі” [2, *арк.129*].

Як бачимо, органи ДПУ самі визначали доцільність перебування на тій чи іншій посаді будь-якого сільського інтелігента: вчителя, агронома, ветлікаря та ін. Саме спираючись на висновки ДПУ, людей звільняли з роботи або переміщували на іншу. Це теж була своєрідна репресивна дія, адже залишитися без роботи в час економічної розрухи і масового безробіття було суворим випробуванням для будь-якої людини.

В умовах відносної економічної та політичної свободи 20-х років зростає суспільно-політична активність заможного селянства. Одним із проявів цієї активності був рух за створення селянських спілок, які б захищали як економічні, так і політичні інтереси заможного селянства. І це було логічно, адже офіційно вважалося, що незаможники мали свої організації – КНС, то чому б середнякам та заможним селянам не мати своїх. По СРСР в цілому в 1924 р. місцевими партійними та радянськими органами було зафіксовано 139 випадків відкритої агітації за селянську спілку [2, *с.89*]. Селяни так визначали мету створення селянських спілок: “Для того, щоб праця селянська і продукція його виробництва цінилися і щоб з селянством рахувалися, треба організувати селянські спілки...” [9, *арк.41*].

Кількість селянських виступів за створення селянських спілок постійно зростала. Так, лише в одному Запорізькому окрузі з вересня 1926 р. по травень 1927 р. було зафіксовано 170 таких фактів [8, *арк.9*]. Взагалі третина всіх виступів за селянські спілки, що відбулися в Україні, припадала на Запорізький округ [10, *арк.42*]. Тому влада доручила ДПУ придушити цей рух. В результаті, якщо в 1924–1925 рр. кількість арештів активних учасників руху за створення спілок була досить незначна, то в подальший період вона різко збільшується. Так, у 1927 р. Запорізьким окружним ДПУ було заарештовано 140 осіб (серед них “куркулів” – 31, середняків – 61, бідняків – 26, службовців – 22) [8, *арк.9*]. Лише за січень–березень 1928 р. за агітацію селянських спілок держполіуправлінням було заарештовано 260 осіб в Мелітопольському окрузі.

На 20 березня цього ж року Мелітопольським окружним ДПУ було засуджено за антирадянську агітацію 31 особу [12, *арк.11*].

Отже, в період нової економічної політики каральні органи ДПУ продовжували здійснювати репресивні дії щодо селянства, сільської інтелігенції, священиків, застосовуючи при цьому і позасудові репресії. Правда, в цей час ці дії здійснювались співробітниками ДПУ більш приховано, в умовах секретності.

Джерела та література

1. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х –30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
2. Капустян Г.Т. Суспільно-політична активність селянства (1924-1925 рр.) // Український історичний журнал. – 1985.– № 10.
3. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К., 1997.
4. Державний архів Запорізької області. – Ф.П.-1. – Оп.1. – Спр.93.
5. Там же.
6. Там же. – Спр.487.
7. Там же.
8. Там же. – Спр.495.
9. Там же. – Спр.575.
10. Там же.
11. Там же. – Ф.П-241. – Оп.4. – Спр.22.
12. Там же. – Оп.6. – Спр.3.
13. Там же. – Ф.П-338. – Оп.1. – Спр.29.
14. Там же. – Спр.30.

SUMMARY

On a concrete-historical material the repressive activity of retaliatory bodies of the Soviet authorities – GPU in the Zaporizhzhya region in the 1920s is shown. The conclusion is made, that in conditions of the certain economic and political liberalization in the USSR in 1920s, the repressive actions of local GPU bodies were limited and had the latent character.

С.В. Бородин

ОБЩИННОЕ И ДИЛЬНИЧНОЕ СЕЛЯНСКОЕ ЗЕМЛЕКОРИСТОВАНИЕ В КРИМУ (кінець 1920 – 1926 рр.)

До початку 20-х років у Криму були значно поширені форми землекористування нетрудового характеру: поміщицькі, вакуфні, кабінетські, державні. Одночасно існували різні форми селянського землекористування. Одна з них базувалась на засадах приватного володіння землею, інша мала форму общинного користування надільними селянськими землями. Отримав поширення і подвірньо-спадковий порядок селянського землекористування, який відрізнявся від общинного тим, що у кожного хазяїна залишалися в постійному користуванні ділянки, які він отримав при останньому переділі.

Відрубне і хутірське землекористування не набуло, незважаючи на старання влади, належного поширення серед кримського селянства. І общинному, і подвірньо-спадковому порядку селянського землекористування було властиве черезсмузжя. Іноді у одного домохазяїна на трьох полях кількість смужок доходила до 60 [7].

“Положення про соціалістичне землепорядкування і заходи щодо переходу до соціалістичного землеробства”, яке набуло юридичної сили на півострові з кінця 1920 р., передбачало ліквідацію нетрудових форм землекористування, збереження общинного селянського, організацію нових форм землекористування – колгоспної і радгоспної, яким і надавалась перевага.

Наприкінці 1920 р. і до 1926 р. відбулися значні зміни у формах землекористування. Вже наприкінці 1920 р. припинили своє існування ті з них, що